

Drs. T. C. W. Oudemans te Amsterdam

Filosofische opmerkingen aangaande 'transcendentie'

In nevenstaand artikel gaat de auteur in op enkele aspecten van de wijsgerige analyse van de heden ten dage sterk in de belangstelling staande fenomenen van 'transcendentie' en 'bewustzijnsverruiming'. Na uiteengezet te hebben hoe men een wijsgerige fundering zou kunnen geven van twee vormen van transcendentie, namelijk van relatieve en absolute transcendentie, behandelt hij enkele filosofische en ook praktisch-ethische problemen die verankerd liggen in de wijsgerige theorie die absolute transcendentie van alle menselijke kaders aanbeveelt. Daarbij zal vooral worden ingegaan op de opvattingen ten aanzien van transcendentie die door prof. Duintjer in een tweetal syllabi zijn neergelegd.*

De laatste jaren heeft men een markante opleving kunnen waarnemen in de belangstelling voor min of meer 'mystieke' fenomenen als 'bewustzijnsverruiming' (hetzij via stimulerende middelen hetzij via meditatieve technieken) en 'transcendentie'. Het lijkt ons interessant om vanuit de Westerse filosofische traditie enkele opmerkingen te maken die iets kunnen verduidelijken aangaande de mogelijkheden en beperkingen van pogingen tot kader-overstijging die we onder de naam 'transcendentie' zullen samenvatten. We zullen bij de bespreking van dit begrip uitgaan van wat Wittgenstein onder het mystieke verstaat, en de opvattingen die prof. Duintjer heeft neergelegd in twee syllabi, getiteld *Existentieel-metafysische achtergronden van regelgeleid gedrag* (1972) en *'Transcendentie' en de dubbelzinnigheid van metafysica*. (1973).*

Regelgeleid handelen

In de filosofie is het langzamerhand een algemeen bekend denkbeeld dat menselijke handelingen *regelgeleide* handelingen zijn, dat wil zeggen dat handelingen pas als zodanig uitgevoerd en gekend kunnen worden wanneer ze binnen een daarvoor constitutief kader plaatsvinden dat o.a. de regels bevat die bepalen wat als een bepaald soort handeling geldt en wat niet. Als eenvoudig voorbeeld van een regelgeleide handeling kunnen we het uitvoeren van een schaakzet nemen: om een schaakzet als de verplaatsing van een toren uit te voeren of te begrijpen moeten we iets weten omtrent de regels van het schaakspel: pas als we de regels van dat spel kennen weten we wat het is om een toren te verplaatsen en weten we bijvoorbeeld dat slechts het langs rechte lijnen verplaatsen van dit stuk toegestaan is, en dat het incorrect is om het diagonaal te verplaatsen of om het over een ander stuk heen te zetten (met uitzondering van de rokade). Men kan zeggen dat de regels van het schaakspel een afbakening geven van de *mogelijke* verplaatsingen van de toren: zij bepalen de speelruimte van dat stuk.

Niet alleen spelletjes worden op deze wijze door een kader van regels geleid: dat geldt voor alle menselijke handelingen, zoals het sluiten van de gordijnen, het oplossen van een wiskundig probleem, stofzuigen enzovoort. Er bestaan (impliciete) regels die bepalen wat geldt als stofzuigen en wat niet: *wie met zijn stofzuiger in blaas-stand langs de plinten gaat stofzuigt niet*; we kunnen slechts correct stofzuigen wanneer het apparaat in de zuigstand staat. Er zijn regels die bepalen wat als stofzuigen geldt en wat niet, en die regels markeren een gebied van handelingen die mogelijk als 'stofzuigen' kunnen gelden.

Veel filosofen zijn van mening dat ook al ons vergaren van kennis plaatsvindt binnen regelkaders: zij stellen dat wij bijvoorbeeld niet kunnen denken wanneer we niet de primaire regels van de logica volgen, zoals het contradictiebeginsel dat zegt dat iets niet tegelijkertijd een eigenschap A wel en niet kan hebben; en dat wij niet kunnen waarnemen zonder de regels te kennen voor het gebruik van de begrippen die daarbij noodzakelijk zijn (men kan slechts een berg of stoel waarnemen wanneer men de regels kan volgen die bepalen wanneer een object een berg of stoel genoemd mag worden en wanneer niet — het zien van een object is altijd een zien-als, en vereist dus kennis van regels voor het gebruik van begrippen).

Wanneer men er van uitgaat dat al onze kennis aangaande de wereld geleid wordt door regelkaders, dan is het geen grote stap om te denken dat de wereld zoals we die kennen in zijn geheel van kaders in ons als mensen afhankelijk is. Zo zegt Duintjer: 'het normatieve en structurele netwerk van de wereld zoals wij die kennen en waarin wij handelen, heeft volgens de moderne filosofie zijn centrale knooppunt bij iets in ons zelf waar alle draden uit de wereld samen-

komen en op uit lopen: het menselijk bewustzijn, of de menselijke taal' (1).

Het onzegbare

Wanneer men uitgaat van het idee dat er kaders 'in ons' zijn die bepalen wat wij mogelijkterwijs kunnen weten van de wereld, dan kan men een interessante conclusie trekken: men kan op het idee komen dat men een heel andere wereld zou kennen dan de onze, wanneer men andere kaders zou hebben. Wij kunnen bijvoorbeeld alleen denken binnen het kader van het contradictiebeginsel uit de logica, maar geseld dat er een stam zou zijn die dat beginsel niet hoefde te volgen of een stam die niet in onze vier ruimtelijke dimensies zou leven, zou die niet in een heel andere wereld leven? Wanneer iemand dit als mogelijkheid zou erkennen zou dat een zeer vreemd soort 'mogelijkheid' zijn: het is voor ons immers ondenkbaar dat iemand niet volgens het contradictiebeginsel zou spreken en handelen. De mogelijkheid van het leven in een andere wereld dan de onze, door het anders-zijn van fundamentele kaders, is een mystieke 'mogelijkheid', daar zo'n andere wereld voor ons ondenkbaar is, juist op grond van het feit dat wij binnen onze menselijke kaders leven.

We lijken met Wittgenstein te kunnen zeggen dat de wereld zoals wij die zien begrensd is door de regelkaders van onze taal ('Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt') (2), maar dit idee van een begrensde wereld die ook anders zou kunnen zijn is mystiek ('Das Gefühl der Welt als begrenztes Ganzes ist das mystische'). (3).

Relatieve transcendentie

We zagen hierboven dat veel filosofen menen dat wij als mensen leven binnen kaders die determineren wat wij mogelijkterwijs kunnen denken en waarnemen. Op grond hiervan kan men stellen dat de regelkaders waarbinnen wij leven twee functies tegelijk hebben: enerzijds leggen zij mogelijkheden open (zo geven de schaakregels ons pas de mogelijkheid om schaakzetten uit te voeren, en stellen de regels voor het gebruik van woorden als 'rood' en 'stoel' ons pas in staat om kennis te krijgen van dergelijke objecten), maar anderzijds perken ze onmiddellijk mogelijkheden in: de schaakregels sluiten allerlei mogelijke handelingen uit als niet behorend tot het schaakspel, en de regels voor onze waarneming sluiten gebeurtenissen als hallucinaties, dromen, illusies uit als niet bijdragend aan onze kennis. Men kan dan stellen dat onze regelkaders zowel mogelijkheden ontsluiten als ook uitsluiten: zoals Duintjer zegt: 'Het open veld dat regels creëert is in zekere zin ook een 'kooi', een 'gevangenis'. (Ex., p31).

Zodra men inziet dat regelkaders deze dubbele functie hebben, kan duidelijk worden waarin één vorm van transcendentie bestaat: *relatieve transcendentie* houdt in dat men uit een bestaand kader treedt en een nieuw kader binnentreedt. Dat kan gebeuren doordat men naast het bestaande kader ook een ander kader leert (bijvoorbeeld: men leert naast het schaakspel ook het damspel), maar ook doordat men vanuit een bestaand kader een meeromvattend kader binnentreedt. Van deze laatste vorm van relatieve transcendentie vindt men in de wetenschap frappante voorbeelden: zo is het bekend dat de overgang van het Newtoniaanse naar het Einsteinaanse begrippenkader een verruiming inhoudt in die zin dat de verklaringswaarde van Einsteins kader die van Newtons kader omvat, en daarboven nog meer behelst. (4). Belangrijke voorbeelden van relatieve transcendenties die zelfs de kaders van wat denkbaar is voor een persoon of groep verruimen vindt men in de hermeneutische wetenschappen: in die wetenschappen tracht men via interpretaties zodanige nieuwe kaders te ontwerpen dat handelingen of teksten die aanvankelijk onbegrijpelijk en

zinloos lijken te zijn begrijpelijk en zinvol worden, wat ertoe kan leiden dat de horizon van beperkende vooroordelen waarvan wij steeds onbewust uitgingen uitgebreid wordt (5).

Absolute transcendentie

Wanneer men stelt dat onze regelpatronen determineren wat onze mogelijke handelingen zijn en wat wij mogelijk van de wereld kennen, en ook stelt dat naast deze regelpatronen andere kaders mogelijk zijn (in een mystieke betekenis), dan kan men op de gedachte komen dat er om al die mogelijke regelkaders en werelden heen nog weer een dimensie bestaat die als het ware mogelijkheden mogelijk maakt, een alomvattende 'ruimte' waarbinnen regelpatronen en mogelijke werelden uitgespannen kunnen worden. Van deze 'open dimensie' (die uiteraard niet met woorden te beschrijven is daar zij alles wat zich binnen regelkaders bevindt en zelfs alle mogelijke regelkaders omsluit) zegt Duintjer: 'Deze dimensie is... de mogelijkheid tot het ontwerpen van oneindig vele regelpatronen, die ieder op zich weer ruimte bieden voor oneindig vele gedragingen' (Ex. p54).

Wat nu Duintjer onder 'transcendentie' of 'bevrijding' verstaat is juist een overgang naar deze open dimensie: 'met het achterwaarts uitsteden uit onze gevestigde kaders' is niet bedoeld een overgang naar een andere wereld (bijvoorbeeld parapsychologische of astrale wereld), maar naar de lege dimensie waar alle werelden, realiteitsnivo's of kaders uitgespannen kunnen worden' (Transc. p14). Het zal duidelijk zijn dat de hier aangeduide transcendentie veel radicaler is dan de hierboven beschreven vormen van relatieve transcendentie: het gaat er Duintjer niet om, in deze of gene wereld te leven, hij verlangt een 'leven' in de ruimte waar kaders ontworpen kunnen worden.

Wie ons betoog tot op dit punt gevolgd heeft zal naar aanleiding van deze radicale transcendentie vragen wie die transcendentie dan wel uitvoert. Dat kunnen wij niet als gewone mensen doen: als ego, als individu ben ik evenzeer door regels bepaald als alle andere objecten in het universum. Zo zegt Duintjer 'dat er slechts sprake kan zijn van 'ik' en van een individuele identiteit, binnen een regelpatroon' (Ex., p73). Wil men aannemelijk maken dat een radicale transcendentie mogelijk is, dan zal men ervan moeten uitgaan dat er als het ware voor ons gewone zelf een 'universeel, onuitputtelijk zelf' is dat transcendentie mogelijk maakt doordat het alle mogelijke regelpatronen ontwerpt: 'Van dat onuitputtelijke zelf in ons hangt alles af, hangt bijvoorbeeld af hoeveel realiteitsnivo's wij als mogelijkheid tot ons bewustzijn toelaten' (Transc. p32).

Wanneer men ervan uitgaat dat er zo iets is als een onuitputtelijk zelf dat al onze kaders en mogelijke werelden ontwerpt, binnen de open dimensie, dan moet men ervan uitgaan dat alles wat wij doen en waarnemen (in zoverre we niet reeds een omschreven identiteit hebben) een spel is, een bedenksel dat vervangen kan worden door een ander. Volgens Duintjer 'kan elke regelgeleide praxis ervaren worden als spel ('play'). Dat wil zeggen als uiteindelijk niet-noodzakelijke bezigheid' (Ex., p62). Pas wanneer men 'elk niveau van realiteit in zekere zin houdt voor een bedenksel...', namelijk in de zin van een creatief ontwerp van ons aller onuitputtelijke Zelf (Ex., p32) kan men een radicale transcendentie voor mogelijk houden.

Grondeloos vertrouwen

De manieren waarop Duintjers transcendentievisie invloed zou kunnen uitoefenen op ons leven zijn verbonden met de twee wijzen waarop we, om te kunnen handelen, moeten uitgaan van een vertrouwen zonder redelijk fundament.

Allereerst moeten wij er, om regels te kun-

vervoeg op pagina 23

vervolg van pagina 21

Filosofische opmerkingen aangaande 'transcendentie'

nen volgen, vanuit gaan dat wij in een *gemeenschap* leven van mensen die potentiële medespelers zijn in ons spel. (Dat wij moeten uitgaan van de gemeenschappelijkheid van regelkaders werd getoond door Wittgenstein: wanneer het onmogelijk zou zijn dat anderen mij op de (in)correctheid van mijn handelen wijzen, zou het onmogelijk zijn om correcte van incorrecte handelingen binnen mijn kader te onderscheiden; dan zou alles wat mij correct zou lijken ook correct zijn: 'richtig' is, was immer mir als richtig erscheinen wird. Und das heisst nur, dass hier von 'richtig' nicht geredet werden kann') (6).

Wanneer de erkenning van de anderen als potentiële medespelers een voorwaarde is om überhaupt in regelkaders te leven, 'dan lijkt die wederkerige erkenning zelf nog vóór alle regels en criteria gelegen te zijn, want deze erkenning is vereist om de regels het kenmerk van gemeenschappelijkheid te laten hebben' (Ex, p64). Daar dit erkennen van de anderen voorafgaat aan alle regelkaders, is er geen kader waarbinnen het gerechtvaardigd kan worden: dit vertrouwen is grondeloos.

Niet alleen kunnen wij ons vertrouwen in het bestaan van de anderen als medespelers in onze kaders niet rechtvaardigen, ook op een andere wijze is ons handelen binnen regelkaders niet gerechtvaardigd: wanneer men ervan uitgaat dat al ons handelen en al onze kennis tenslotte spel is, en dus door een ander spel vervangen zou kunnen worden, dan kan men wellicht een rechtvaardiging van het ene spel geven vanuit een meeromvattend spel, maar er is geen mogelijkheid om onze meestomvattende kaders te rechtvaardigen: die 'zweven' als het ware in de open dimensie, zonder dat wij kunnen legitimeren waarom we nu juist dit spel spelen. Tenslotte kunnen wij ons handelen niet rechtvaardigen, en vertrouwen wij er zonder reden op dat het 'goed' is: 'De aanvaarding van op zijn minst die eerste en hoogste maatstaven vereist een 'onvoorwaardelijk', 'grondeloos' (dat wil zeggen 'gegrond noch ongegrond') vertrouwen' (Ex, p55).

Op de volgende wijze betreft Duintjer dan de praktische consequenties van zijn transcendentievisie op deze voorwaarden van grondeloos vertrouwen. Ten aanzien van ons grondeloos vertrouwen in de anderen als medespelers stelt hij dat het specifiek ethische (in tegenstelling tot tijdgebonden moraal) 'niet zozeer te vinden (is) in een bijzondere sub-klasse van regels, maar veeleer in de voorwaarde voor de inachtneming van alle regels, namelijk dat grondeloze vertrouwen, de elementaire erkenning van anderen als gelijkwaardige daarin dat ook zij zelf regels op zich kunnen nemen' (Ex, p70). Door ons dit vertrouwen in de anderen als medespelers te herinneren zouden wij er eerder toe komen 'om in actueel gedrag tot uitdrukking te brengen en te bevorderen datgene wat aan alle regels voorafgaat: namelijk onvoorwaardelijk vertrouwen, 'liefde' (in de zin van niet-discriminerende, universele aanvaarding), vrijheid (door geen regels afgedwongen spontaneïteit, vrijwilligheid, zelfzijn, zelfstandig-zijn, autonomie), mogelijkheid tot onuitputtelijke variatie (tolerantie, pluralisme)' (Ex, p72). Het zal duidelijk zijn dat door een dergelijk leven ook transcendentie bevorderd zou kunnen worden.

Niet alleen de herinnering aan het grondeloos vertrouwen in de anderen zou onze levenshouding veranderen, ook het denken aan het grondeloos vertrouwen dat voorafgaat aan al ons handelen zou ons leven wijzigen. De herinnering aan het grondeloos vertrouwen dat ons handelen 'goed' is, is volgens Duintjer 'een verwijzing naar, en een uitnodiging tot, een houding van onvoorwaardelijk vertrouwen' (Transc, p37).

Door ons dit vertrouwen te herinneren, zouden we eerder in staat zijn ons voor alles open te stellen, alles te aanvaarden, zonder ons ook maar aan iets vast te klampen. Door ons voor alle mogelijkheden open te

stellen, zouden we in onze actuele handelingen 'er blijf van geven te weten dat andere mogelijke verwerkelijkingen hiermee verhuld worden' (Transc, p27). Wanneer men inziet dat elke handeling slechts één mogelijkheid actualiseert, zal men zich minder vastklampen aan het bestaande en meer openstaan voor het niet-bestaande. Naarmate je je meer openstelt voor alles wat kan gebeuren, naarmate je houding er in hogere mate één is van 'alles aanvaarden, als mogelijkheid tot je zelf toelaten, zonder je ergens aan vast te zuigen' (Transc, p16), des te groter zou de waarschijnlijkheid van een radicale transcendentie zijn: 'Van de mate waarin wij daartoe bereid en in staat zijn, kon wel eens afhangen hoe radicaal zo'n eventuele overgang kan wezen' (Transc, p44).

Relativeringen

Na in het voorgaande een ruwe en onvolledige schets van de absolute transcendentievisie te hebben gegeven, willen we hieronder enkele problemen voor dit standpunt aanstippen. Allereerst willen we deze filosofie op een tweetal wijzen relativeren. Zoals we hierboven zagen streeft Duintjer een houding van alles-aanvaarden na, wat zou inhouden dat we ook ons huidige uitgangspunt, onze huidige wereld zouden moeten aanvaarden. (Zie Transc, p46). Men kan evenwel stellen dat Duintjer de bestaande wereld slechts in één betekenis aanvaardt, in die zin namelijk dat hij die aanvaardt als één mogelijkheid die overstegen moet kunnen worden. Hij aanvaardt de huidige wereld echter niet in die zin dat hij zonder meer tevreden is met de wereld zoals die is. Zonder de mogelijkheid van transcendentie ervaart hij de wereld als kool, gevangenis. Zo spreekt hij over 'het uitsteden uit...de kool die ons verhindert te ervaren dat wij zelf ons reeds in deze (open) dimensie bevinden' (Ex, p90, zie ook p87,94).

Velen zullen echter, in tegenstelling tot Duintjer, onze bestaande wereld niet ervaren als kool: zij aanvaarden onze wereld volledig in die zin dat ze niet verlangen naar absolute transcendentie. Zo vindt men in de geschriften van Wittgenstein een streven naar tevredenheid met deze wereld, zonder verlangen naar absolute transcendentie. Wittgenstein identificeert een 'goed' leven met een leven dat gelukkig is in deze wereld, en daarvan zegt hij: 'Um glücklich zu leben, muss ich in Übereinstimmung sein mit der Welt. Und dies heisst ja 'glücklich sein' (7). Nog duidelijker geeft Wittgenstein zijn verlangen weer naar een gelukkig zijn in deze wereld op p 73 van de Notebooks: 'Oder man könnte auch so sagen, der erfüllt den Zweck des Daseins, der keinen Zweck ausser dem Leben mehr braucht. Das heisst nämlich, der befriedigt ist'.

Niet alleen is Duintjers transcendentie-visie afhankelijk van een niet-te-vreden-zijn met het bestaande, zij is ook relatief ten opzichte van een geloof dat absolute transcendentie mogelijk is. Voor Duintjer geldt dat alle regelkaders tenslotte afhankelijk zijn van een creatieve daad van ons 'onuitputtelijk zelf', zodat we alle regelkaders tenslotte kunnen beschouwen als spel. Sommigen zijn evenwel van mening dat weliswaar de wereld zoals wij die zien afhankelijk is van kaders in ons, maar dat we zo vastzitten aan de bestaande regels uit onze traditie dat het ons onmogelijk is om te reflecteren op al die regels, wat noodzakelijk is om ze te transcenderen. (Zo zegt Wittgenstein over ons fundamentele systeem van overtuigingen: 'Nicht als ob ich das System dieser Überzeugungen beschreiben könnte' (8) en stelt Gadamer: 'Die Selbstbesinnung des Individuums ist nur ein Flackern im geschlossenen Stromkreis des geschichtlichen Lebens' (9). In zoverre men meent dat we als mensen noodzakelijk in een traditie staan waarop we maar gedeeltelijk kunnen reflecteren kan men niet vasthouden aan het idee dat al onze kaders een spel van onszelf vormen dat naar onze willekeur getranscendeerd kan worden.

Ook op een andere wijze zijn sommigen van mening dat onze taalkaders geen willekeurig spel van onszelf zijn. Zij stellen dat het weliswaar zo is dat wij de wereld slechts kennen via onze taalkaders, maar dat toch het ene kader niet gelijkwaardig is aan het andere, daar er kaders zijn waarvan blijkt dat ze niet werken in de praktijk, die als het ware 'stoten' op iets ondoordringbaars waarvan men kan aannemen dat het de wereld 'an sich' is. Uit het feit dat sommige kaders niet werken (bijvoorbeeld een kader dat het contradictiebeginsel terzijde schuift) blijkt, zo stellen deze filosofen, dat onze wereld niet volledig van ons afhankelijk is, maar dat de manier waarop wij de wereld bezien deels van die wereld zelf afhankelijk is, hoewel we over de wereld an sich niets kunnen zeggen daar die buiten alle kaders valt — het an sich toont zich doordat som-

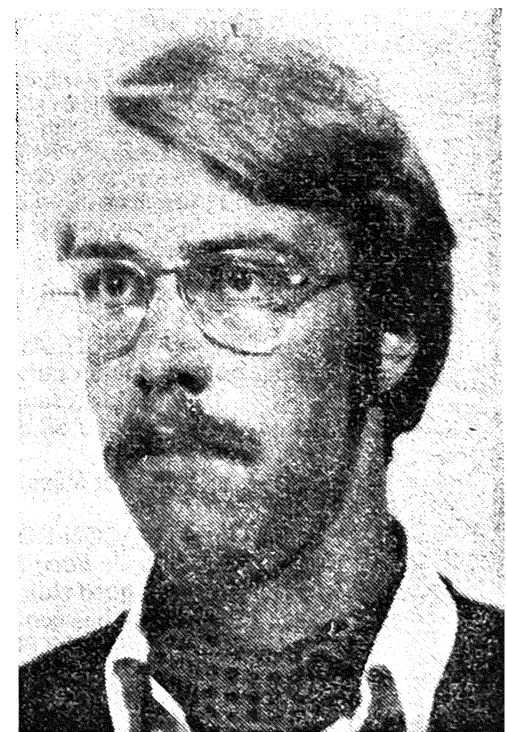
mege kaders ertegen stoten. (Men kan zeggen dat de techniek ertoe dient om de grenzen die aan onze praxis gesteld zijn als het ware te omzeilen). Het is van belang om erop te wijzen dat ook Wittgenstein op het laatst van zijn leven meende dat het werken van onze taalkaders mede door bepaalde 'feiten' wordt gedetermineerd (en dus niet alleen door onszelf): 'Ja, ist es nicht selbstverständlich, dass die Möglichkeit eines Sprachspiels (→ regelkader) durch gewisse Tatsachen bedingt ist?' (10). In zoverre men meent dat wij ons als mensen noodzakelijk in een traditie bevinden waar we ons niet geheel uit kunnen reflecteren, en in zoverre men meent dat wij niet alle willekeurige kaders kunnen gebruiken daar sommige kaders falen in de praxis, in zoverre twijfelt men aan de mogelijkheid van absolute transcendentie. Men kan zeggen dat de transcendentie-visie noodzakelijk relatief is ten opzichte van een optimisme ten aanzien van de vrijheid van de mens om zijn eigen kaders te kiezen.

Transcendentie en ethiek

We zagen hierboven dat Duintjer meent het specifiek ethische dat tijdgebonden moraal overstijgt te kunnen vinden in ons grondeloos vertrouwen dat de anderen medespelers zijn; volgens Duintjer ligt het 'in het verlengde van deze voorwaarde om alleen zulke regels in acht te nemen en om regels überhaupt alleen in zoverre in acht te nemen, als zij ertoe bijdragen om in actueel gedrag tot uitdrukking te brengen en te bevorderen datgene wat aan alle regels voorafgaat: namelijk grondeloos vertrouwen' (Ex, p72). Dat zou gebeuren via regels die vrijheid, liefde, eindeloze variatie enzovoort mogelijk maken. Uit dit grondeloos vertrouwen is echter nimmer een ethica af te leiden: het vertrouwen dat de anderen ook regelvolgers zijn wordt verondersteld in elke handeling, of die ethisch of onethisch is. Om een extreem voorbeeld te nemen: wie een ander martelt teneinde een bekentenis van hem los te krijgen, gaat uit van het grondeloze vertrouwen dat de gemartelde een mens is die regels kan volgen (en dus begrijpt wat er met hem gebeurt wanneer hij zijn bekentenis niet aflegt). Men bedenke dat zelfs alle wantrouwend gedrag ten opzichte van anderen van dit grondeloos vertrouwen uitgaat: wie een ander wantrouwt doet dat juist op grond van het onvoorwaardelijk vertrouwen in het mens-zijn van die persoon (op grond daarvan vertrouwt men erop dat hij gewantrouwd kan worden).

Sterker nog, de absolute transcendentie-visie is volledig non-ethisch: daar immers elke ethica regels genereert die bepalen wat toegestaan is en wat niet, geeft ze een beperking van mogelijkheden. Wie ongekwalificeerd kaderdoorbrekingen aanbeveelt, zal ook alle ethische kaders willen doorbreken. Het is in dit verband veelbetekenend dat Duintjer stelt dat de open dimensie 'in zekere zin de dimensie (is) waar 'alles mag en niets hoeft' (Ex, p62).

Wie zonder meer afstand wil nemen van gevestigde regelpatronen, zal ook open moeten

Drs. T. C. W. Oudemans studeerde psychologie en wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij in 1974 afstudeerde in de filosofie (cum laude). Hij is thans als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Centrale Interfaculteit van de Universiteit van Amsterdam.

vervolg van pagina 23

Filosofische opmerkingen aangaande 'transcendentie'

staan voor alle immorele mogelijkheden. Duintjer zegt dan ook 'rakellings te scheren langs de 'immorele' nachtzijde van de mystiek, de schijn van indifferentie tegenover leed en lot van medemensen, om niet te spreken van de moordlust van bijvoorbeeld het nationaal-socialisme 'Jenseits von Gut und Böse' (Ex, p88). Naar onze mening zit men middenin deze problematiek wanneer men zonder meer alle kaders wil doorbreken. Problemen van immoraliteit zouden slechts te vermijden zijn wanneer men kaderdoorbrekingen zou beperken tot 'emancipatieve', 'goede' vormen van transcendentie, maar die beperking zou geschieden door... een *regel* die bepaalt welke doorbrekingen acceptabel zijn en welke niet.

Transcendent bewustzijn en handelen

In een passage omschrijft Duintjer 'transcendentie' als 'de bewustwording' van een dimensie, waarbinnen zoiets als entiteiten zich pas kunnen voordoen' (Transc., p12), terwijl hij verderop zegt dat het erom gaat 'te leren' allereerst in deze (open) dimensie te wonen' (p14). Het lijkt dan of voor Duintjer bewustzijn van transcendentie en leven in transcendentie samenvallen.

Naar onze mening dient men evenwel een duidelijk onderscheid te maken tussen leven en bewustzijn in dit verband: veel personen hebben van tijd tot tijd het idee of ze alle kaders overstijgen (bijvoorbeeld bij religieuze ervaringen of zogenaamde eeuwigheidservaringen), maar hoewel men *tijdens* dergelijke

lijke belevingen het idee heeft dat men alle kaders overstijgt, blijven ze incidenteel en tijdelijk ten opzichte van onze normale levenspraxis. Het is kenmerkend voor transcendentie-ervaringen dat ze geen nieuwe praxis leveren, en op grond daarvan kan men ze vanuit het dagelijks leven beschouwen als abnormaal voorkomende illusies, droomtoestanden. Transcendentie als zuiver bewustzijn van transcendentie is een beperkt fenomeen dat ons dagelijks leven niet wezenlijk aantast (hoewel men het dagelijks leven anders kan gaan bezien door dergelijke sensaties). Wellicht is bovenstaand onderscheid tussen leven in en bewustzijn van transcendentie van belang voor degenen die menen via 'bewustzijnsverruiming' een betere wereld te kunnen bewerkstelligen.

Een werkelijk leven in transcendentie zoals Duintjer die opvat zou, indien dat mogelijk was, zeer radicale consequenties hebben, met name in die zin dat een dergelijk leven in transcendentie zou leiden tot een totale ontmenselijking: wie alle kaders wil doorbreken, zal ook dat van het menselijke doorbreken, en wel zo dat wij tenslotte zouden 'opgaan' in het univervum: 'Om distantie te kunnen nemen, zullen wij bereid moeten zijn tot prijsgeving van onze identiteit, van ons 'ego', 'ik', zoals ik mij bekend ben' (Ex, p. 87), en dat houdt in dat ik als mens sterf, 'dan blijft er geen geïdentificeerde entiteit wiens bewustzijn al dan niet verruimd kan worden, dan blijft alleen de onuitputtelijke dimensie zelf' (Transc, p23).

Dialectische transcendentie

Degenen die een radicale transcendentie op grond van de consequenties ervan ongewenst achten, of menen dat zij onmogelijk is, behoeven het denkbeeld van bevrijding en transcendentie niet te laten varen; met name in de moderne hermeneutiek en ideologiekritiek zijn modellen ontwikkeld van relatieve transcendentie die toch binnen het kader van het menselijke blijven: via de natuurwetenschap en de techniek zijn wij in staat om de grenzen die aan onze praxis gesteld zijn te verleggen, en via geesteswetenschappelijke methoden kunnen wij onze denk-kaders uitbreiden door ze te confronteren met andere, voor ons aanvankelijk onbegrijpelijke kaders, zodat er een dialoog ontstaat die wellicht in staat is om een meeromvattend kader te scheppen dat de aanvankelijk voor elkaar onbegrijpelijke (of elkaar vijandige) regelsystemen overstijgt.

Dit model van relatieve, dialectische transcendentie wordt door Gadamer zo verwoord: 'Verständigung im Gespräch schliesst ein, dass die Partner für dieselbe bereit sind und versuchen, das Fremde und Gegnerische bei sich selber gelten zu lassen. Wenn das gegenseitig geschieht und jeder der Partner, indem er gleichzeitig seine eigene Gründe festhält, die Gegengründe mit-erwägt, kann man schliesslich in einer unmerklichen und unwillkürlichen Wechsübertragung der Gesichtspunkte (wir nennen das Austausch der Meinungen) zu einer gemeinsamen Sprache und einem gemeinsamen Spruch gelangen' (11).

Noten

1. 'Transcendentie' en de Dubbelzinnigheid van *Metafysica*, Amsterdam 1973, p47. In het vervolg zullen wij dit werk in de tekst aanduiden met 'Transc', en 'Existentieel-metafysische Achtergronden van Regelgeleid Gedrag (1972) met 'Ex'. Wij willen erop wijzen dat deze geschriften officieuze publicaties zijn, en als zodanig een voorlopig karakter hebben. Tevens dient men te bedenken dat weergave van Duintjer's ideeën, mede door de beperkte plaatsruimte, het stempel draagt van de persoonlijke interesse van de auteur.
2. L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, par 5.6.
3. *Ibid*, par. 6.45.
4. Het idee dat de wetenschap door regelkaders wordt geleid, en dat wetenschappelijke revoluties bestaan in de transcendentie van bestaande regelkaders (paradigma's) kan men bij T. S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1962, vinden.
5. Een belangrijke uiteenzetting aangaande het idee van een relatief doorbreken van traditionele kaders via hermeneutische procedures is te vinden in H-G Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1960.
6. L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, Oxford 1968, par. 258.
7. L. Wittgenstein, *Notebooks 1914-1916*, New York 1961, p 75.
8. L. Wittgenstein, *Ueber Gewissenheit*, Frankfurt 1971, par 102.
9. H-G. Gadamer, *Op cit* p. 261.
10. L. Wittgenstein, *Ueber Gewissenheit*, par. 617, zie ook par 618.
1. H-G. Gadamer, *op cit*, p364.

* Wij zijn prof. Duintjer zeer erkentelijk voor diens toestemming om uit deze officieuze publicaties te citeren.